 God. 26, br. 3, 531–560 (1994)

»Smrt Smail-age Čengića« i apokaliptični ton starozavjetnih proroka, čime je brošura dobila izrazitu književnu vrijednost. Mažuranić je svakako namjerno izabrao ovaj dramatični stil pisanja da bi njime što više naglasio važnost izrečenih tvrdnji. Važnost Mažuranićeve brošure jest upravo u činjenici da iskazani stavovi nisu bili samo autorovo osobno mnijenje nego i tadašnja temeljna orijentacija hrvatskih nacionalnih snaga i putokaz u neizvjesnu budućnost. Stoga se ovo reprint-izdanje može samo pozdraviti i poželjeti da počne sustavno izdavanje političkih brošura i drugih dokumenata iz hrvatske prošlosti, i to u obliku kritičkog, a ne samo reprint-izdanja.

Tomislav Markus

MIHOVIL PAVLINOVIĆ, Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882., Laus, Split, 1994., 121 str. (reprint)

Mihovil Pavlinović (1831.–1887.), seoski svećenik iz Podgore, bio je jedna od središnjih figura hrvatskog nacionalizma u drugoj polovici XIX. stoljeća u Dalmaciji. U svojem ideološkom sustavu obradio je probleme države, prava, politike, religije, crkve, privrede, morala, socijalnih odnosa, te modernog nacionalizma. Upravo je fenomen nacionalizma postao jedna od temeljnih, ako ne i temeljna vrijednost Pavlinovićeve ideologije, ali i njegova svakodnevnog društveno-političkog djelovanja. Premda je svoje teze često prilagođavao trenutačnim političkim okolnostima i time ostavljao dojam samoproturječja, jasno je zastupao, od prvih formulacija svoje nacionalne ideologije početkom 60-ih godina IX. stoljeća, hrvatsku nacionalnu ideju.

Pavlinović je od početka svoje političke djelatnosti (1860./1.) morao odrediti i svoj stav prema srpskom nacionalizmu. I ovdje su njegovi tekstovi do određene mjere bili oznaka vremena, uključujući i poznatu brošuru »Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848. do godine 1882.« iz 1882. godine, koja je sada pretiskana. Pavlinović je ovu političku brošuru pisao i izdavao u vrijeme vrlo zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa u Dalmaciji, ali i u drugim krajevima. Autoru je namjera bila pokazati genezu i razvoj srpske nacionalne ideje u Dalmaciji, njezina osnovna obilježja, kao i odnos prema hrvatskom nacionalizmu, posebno prema hrvatskom državnom pravu.

Uvodna razmatranja Pavlinović je posvetio analizi uske suradnje dalmatinskih katolika i pravoslavaca 1848.–1849. i 1860.–1879. godine. Pavlinović, kojemu je »južnoslavenska ideja« primarno značila suradnju i uzajamnost malih južnoslavenskih naroda, ističe da su obje strane imale koristi od zajedničke borbe protiv talijanofilskih slavo-dalmatinskih autonomaša. Također, ne propušta naglasiti da su Hrvati i Srbi u okviru dalmatinske Narodne stranke imali, do kraja 70-ih godina, zajedničko uvjerenje o neophodnosti pripojenja Dalmacije (sjevernoj) Hrvatskoj. Kako bi što više istaknuto »zablude« srpskog pokreta u Dalmaciji potkraj 70-ih i početkom 80-ih godina XIX. stoljeća, Pavlinović izbjegava objasniti različitost hrvatskog i srpskog viđenja aneksije. Za Hrvate pripojenje Dalmacije Hrvatskoj imalo je karaktera hrvatskoga nacionalnog programa i najvažnijega koraka u procesu teritorijalnog i političkog ujedinjavanja hrvatskih zemalja. Međutim, za srpske publiciste i političare aneksija je predstavljala dio srpskoga nacionalnog programa, zagovaranog zbog težnje dalmatinskih Srba da se pridruže brojnom pravoslavnom pučanstvu u Hrvatskoj i Slavoniji i time postanu značajniji faktor u Samoj Dalmaciji.

Pavlinoviću nisu bile poznate neke važne činjenice, vezane uz postupno stvaranje i organiziranje srpskog pokreta u Dalmaciji nakon 1850., poput slanja tajnih agenata srbijanske vlade radi obavijesti o situaciji u pokrajini i raspoloženju stanovništva. Ipak, Pavlinoviću je bilo jasno da poznata »bukovička izdaja«, tj. glasovanje srpskih birača iz Bukovice za autonomaškog kandidata 1879., ima svoje korijene. Pokušao ih je odrediti u nastojanjima pojedinih pravoslavnih svećenika 60-ih godina da se, zbog osobnih materijalnih interesa, približe vladi. Ovu je politiku, prema autoru, nastavio 70-ih godina poznati srpski političar iz Boke Stefan Mitrov-Ljubiša. Pavlinovićeva je rasprava izrazita politička brošura i to treba imati na umu kada se ocjenjuju temeljne autorove postavke. Navedeno Pavlinovićevo objašnjenje geneze srpskog nacionalizma u Dalmaciji nije ni malo uvjerljivo, čega je i on sam bio svjestan. Stoga u završnom dijelu rada ukazuje da je osnova hrvatsko-srpskog antagonizma u različitom shvaćanju istočnog pitanja, odnosno, u prvom redu, u pitanju pripadnosti susjedne Bosne i Hercegovine. Na ovom području, piše Pavlinović, sukobljavaju se dvije državne ideje, jer Srbi žele Bosnu i Hercegovinu pripojiti Srbiji i Crnoj Gori, a Hrvati Hrvatskoj u okviru Habsburške monarhije.

Pavlinović, isto tako, nije manje u pravu kada, kao drugi temeljni uzrok sukobljavanja Hrvata i Srba, ističe nepriznavanje hrvatskoga državnog prava u Trojednoj kraljevini (= Hrvatskoj) od strane pravoslavne manjine. S tim u vezi, Pavlinović i ovdje ukratko iznosi poznatu koncepciju, koju je detaljnije razrađivao u ranijim raspravama i javnim govorima, o »hrvatskom političkom narodu«. Radi se, dakako, o zajednici državljana, koja nacionalnu oznaku dobiva od hrvatske nacije,kao izrazito većinske nacionalne zajednice na teritoriju Trojedne kraljevine. U svojoj raspravi Pavlinović uvijek ima na umu i širi europski okvir u kojem se razvijaju hrvatsko-srpski odnosi. Zato ističe, pomalo pretjerujući, neizbježnost loših posljedica za Monarhiju ako ne ispuni hrvatske nacionalne zahtjeve za cjelovitošću i suverenitetom Hrvatske, tj. ili teritorijalno proširenje Srbije ili jačanje rusofilstva među habsburškim Južnim Slavenima.

Ovo reprint-izdanje namijenjeno je ponajviše široj kultunoj javnosti, ali će odlično poslužiti i povjesničarima-istraživačima, jer se radi o pretisku davno objavljene rasprave, koja se teško nabavlja u antikvarijatima. Važnost brošure »Misao hrvatska i srbska u Dalmaciji« za Pavlinovićevu ideologiju i kao povijesni izvor, povećava značenje pretiska. Pretisak brošure zauzima najveći dio knjige (str. 1–82), ali je, uz nju, pretiskan i Pavlinovićev izvorno neobjavljeni program hrvatske politike iz 1869. pod nazivom »Hrvatska misao« (87–112). U njemu Pavlinović razrađuje temeljne ciljeve hrvatske politike u sadašnjosti i budućnosti, njezin odnos prema Srbima, Habsburškoj monarhiji kao cjelini, Beču i Pešti, te istočnom pitanju. Iako je dr. Nikša Stančić relativno nedavno (1972.–1973. i 1980.) dva puta objavio tekst programa, on dobro nadopunjava brošuru o hrvatskoj i srpskoj misli u Dalmaciji. Na kraju treba spomenuti kvalitetan predgovor Benedikte Zelić-Bučan (V.–XIV.), kazalo imena i pojmova (113–118), te rječnik arhaizama i manje poznatih pojmova (119–120).

Tomislav Markus